

REDACTIONEEL

Een schandaal kan voor een politicus, een politieke partij, een minister of wethouder in korte tijd desastreuze gevolgen hebben: aftreden, stemmenverlies, aantasting van goede naam en een gebroken carrière zijn maar al te vaak de uiteindelijke consequenties. Media zijn in dit proces vrijwel altijd doorslaggevende actoren. Zij zorgen ervoor dat het schandaal in de openbaarheid komt, zij maken er een verhaal van dat door het grote publiek gretig of met ontzetting gevolgd kan worden en met hun berichtgeving en commentaar geven ze sturing aan de ontwikkeling van het schandaal.¹ De opkomst en het succes van de schandaalpers en moderne televisievarianten daarop zoals Jerry Springer-achtige talkshows zijn overduidelijke exponenten van de rol van media in dezen.

Omstandigheden waarin schandalen ontstaan zijn uiteraard tijd- en plaatsbepaald en daarmee uniek, maar dat neemt niet weg dat er een aantal algemene uitspraken te doen is over de politieke cultuur waarin schandalen zich voordoen. Schandalen leggen namelijk de zenuw bloot van politieke macht en politieke legitimiteit, ze geven aan wat de grenzen van deze macht en legitimiteit zijn en wanneer deze grenzen op ontoelaatbare wijze overschreden worden. Schandalen zijn dan ook alleen mogelijk in samenlevingen waarin de publieke mening ertoe doet, waarin een publieke meningsvorming bestaat die van invloed is op het functioneren van de politiek. In een dictatuur zullen schandalen alleen geregisseerde schandalen zijn.

Het woord schandaal is afgeleid van schande en geeft een staat van oneer of vernedering aan. De etymologische herkomst van het woord kan worden gevonden in het Oudgrieks (*scandalon*) en Latijn (*scandalum*); in de betekenis zoals die bijvoorbeeld in *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal* voorkomt, namelijk een 'gebeurtenis die in enigszins ruime kring aanstoot en vooral opspraak geeft' dateert het in Europa uit de zestiende eeuw.² De uitleg in *Van Dale* is overigens minder gelukkig omdat eraan wordt toegevoegd dat het vooral om schandaaltjes zou gaan.

Wanneer is een schandaal primair als politiek schandaal te typeren? Schandalen kunnen zeer verschillend van aard zijn, bijvoorbeeld seksueel, financieel, ethisch of politiek-ideologisch. We spreken van een politiek schandaal wanneer het gaat om politici, overheidsinstellingen of partijen die normen overschrijden die zij juist zeggen te verdedigen of te waarborgen. Essentieel hierin is dat deze

normoverschrijding publiek bekend is: als slechts een handjevol personen er weet van heeft is de overschrijding als zodanig wel schandelijk maar figureert niet als een politiek schandaal.³

Politieke schandalen zijn te situeren in een middengebied tussen enerzijds het lichtere ‘affaire’ (hoewel schandaal en affaire ook wel als synoniemen worden gebruikt) en anderzijds misdaad. Zo meent mediasocioloog John Thompson dat historische gebeurtenissen zoals de Holocaust tijdens de Tweede Wereldoorlog of de genocide door de Rode Khmer in Cambodja moeilijk als ‘schandaal’ kunnen worden betiteld: dit begrip schiet tekort voor deze misdaden tegen de menselijkheid.⁴ Een recenter voorbeeld vormen de gebeurtenissen in Bosnië waar in juli 1995 meer dan achtduizend moslimmannen in Srebrenica vermoord werden. De vaak gebruikte term ‘Het schandaal van Srebrenica’ slaat niet zozeer op deze moorden als zodanig, maar op de politieke en militaire verantwoordelijkheid voor dit menselijk drama, aan de orde gesteld door pers en politiek.⁵ Hoe kon het gebeuren dat deze moordpartij plaatsvond in de door Nederlandse militairen beschermde enclave? Daarmee wordt nog een belangrijk criterium voor een politiek schandaal blootgelegd: er moeten verantwoordelijke personen of instellingen als daders kunnen worden geïdentificeerd.⁶ In het geval van Srebrenica heeft uiteindelijk in 2002, na de publicatie van het NIOD-rapport hierover, het kabinet-Kok II deze verantwoordelijkheid op zich genomen en is afgetreden. Dit voorbeeld illustreert hoe schandalen vaak een graadmeter zijn van het functioneren van een politieke cultuur.

In de zes artikelen van dit themanummer staat de connectie tussen politieke schandalen en media centraal. Ze hebben betrekking op de negentiende en twintigste eeuw omdat juist dan massamedia in toenemende mate deel uitmaken van de politieke cultuur van westerse landen. Het eerste artikel, van de hand van Homme Wedman, brengt ons naar Frankrijk aan het einde van de negentiende eeuw waar het faillissement van de Panama-compagnie tienduizenden Franse en internationale beleggers gedupeerd had. Op het eerste gezicht lijkt het een speculatieschandaal als zovele geweest te zijn. Maar Wedmans analyse van de diepgaande betrokkenheid van de pers en politiek en van de journalistieke en publieke reacties laat zien dat deze affaire vooral ook als een uitlaatklep voor sluimerend nationalisme, antiparlementarisme en antisemitisme in de Derde Franse Republiek fungeerde. Omgekochte journalisten, corrupte politici en antisemitische bladen speelden de hoofdrollen in dit drama dat zich voor een groot deel afspeelde op straat, in het theater en in het parlement.

Van een geheel andere orde was het schandaal dat in 1901 in Groot-Brittannië uitbrak over de zogeheten burgerkampen in de Tweede Boerenoorlog. Het draaide om de ‘onthulling’ van de menselijke gevolgen van de Britse oorlogspolitiek. In reactie op de guerrillamethoden van de Boeren pasten de Britten een tactiek toe waarbij boerderijen en vee van Boeren werden vernietigd terwijl de bewoners van de boerderijen, meestal vrouwen en kinderen, werden opgesloten in kampen. Tegen de erbarmelijke omstandigheden in die kampen, waar talloze

vrouwen en kinderen het leven lieten, trok de Engelse hulpverleenster Emily Hobhouse ten strijde. Janny de Jong analyseert hoe Hobhouse erin slaagde om deze gang van zaken via verschillende kanalen in de openbaarheid te brengen. Het resultaat van de vasthoudendheid van Hobhouse en het schandaal dat zij ontketende was dat de Engelse pers gedwongen werd een minder pro-Britse positie te kiezen en regering en legerleiding zich genoodzaakt zagen om maatregelen te treffen.

Zowel de gevestigde Amerikaanse pers als de nog jonge *underground press* zorgden ervoor dat in het midden van de jaren zestig van de twintigste eeuw het eerste schandaal rond de Amerikaanse inlichtingendienst CIA losbarstte. Jarenlang bleken onafhankelijke Amerikaanse organisaties in het geheim financiële ondersteuning van de CIA te hebben gehad, iets wat buiten de taakstelling van deze dienst lag. In haar bijdrage positioneert Tity de Vries dit eerste CIA-schandaal op het snijvlak van het politiek-maatschappelijke klimaat van de jaren zestig, de herleving van de Amerikaanse onderzoeksjournalistiek en de opkomst van een nieuwe generatie linkse intellectuelen.

Eind 1978 bleken de Nederlandse politiek en publieke opinie nog steeds in de ban van de Tweede Wereldoorlog te zijn. Zodra bekend werd dat CDA-fractie-leider Willem Aantjes in de oorlog enige tijd aangesloten was geweest bij de Duitse SS barstte er een storm van verontwaardiging los die er onder andere toe leidde dat Aantjes zich terugtrok uit de politiek. Boudewijn Smits is er als eerste in geslaagd te achterhalen wie ervoor zorgde dat de ‘gouden tip’ over dit nieuws bij de redactie van het *Nieuwsblad van het Noorden* terecht kwam. Hij reconstrueert het proces waarlangs zich de openbaarmaking van deze kwestie en de gevolgen ervan voltrokken heeft en verklaart hoe in een tijdsbestek van 24 uur televisie en dagbladpers een mediaschandaal creëerden waar de politiek zijn greep op verloren had.

Twintig jaar later leek zich in de Verenigde Staten eenzelfde soort proces (met andere ingrediënten en dimensies) te voltrekken naar aanleiding van de bekendwording van de buitenechtelijke verhouding van president Bill Clinton met de veel jongere stagaire Monica Lewinsky. In zijn analyse van deze affaire – die verrassend genoeg niet leidde tot het aftreden van Clinton, noch tot een daling in zijn populariteit – komt Doeko Bosscher tot de conclusie dat de macht van de media inzake schandalen niet overschat moet worden: in dit geval slaagden ze er juist niet in om het schandaal in een politiek drama voor Clinton te laten eindigen, ook al stuurden ze daar volop op aan.

Huub Wijfjes positioneert in het laatste artikel van dit nummer twee schandalen rond het Nederlandse koninklijk huis in de context van de veranderingen in journalistieke cultuur gedurende de laatste vijftig jaar. Met een vergelijking tussen de opstelling van de pers tijdens de Greet Hofmans-affaire in de jaren vijftig en het Margarita-schandaal aan het begin van de eenentwintigste eeuw stelt hij vast dat in de tussenliggende periode de serieuze pers veel elementen uit de populaire schandaalpers heeft overgenomen terwijl zich tegelijkertijd een

politieke cultuur heeft ontwikkeld waarin een veel grotere belangstelling voor schandalen rond publieke personen bestaat.

Marcel Broersma

Janny de Jong

Tity de Vries

Noten

1 Zie voor een breed perspectief op de rol van media in verschillende aspecten en soorten van schandalen: J. Lull & S. Hinerman (eds), *Media scandals. Morality and desire in the popular culture marketplace*, Cambridge 1997.

2 J.B. Thompson, *Political scandal. Power and visibility in the media age*, Cambridge 2000, p. 12 en 13.

3 Zie J. Lull & S. Hinerman, 'The search for scandal', in: Lull & S. Hinerman, *Media scandals*, p. 1-33 en S. Neckel, 'Political scandals. An analytical framework', *Comparative Sociology* 4, nr. 1-2, Leiden 2005, p. 101-111, aldaar p. 105.

4 Thompson, *Political scandal*, p. 14; *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*, 11e herziene druk door G. Geerts, H. Heestermans, m.m.v. C. Kruyskamp, Utrecht/Antwerpen 1984, p. 2500.

5 In een artikel over de rol van de media in de Kosovo-oorlog wordt zelfs tweemaal het woord 'affaire' gebruikt met betrekking tot Srebrenica. C. de Landtsheer, J. Palmer en D. Middleton, 'Een "framing" analyse over de Kosovo oorlog in de Nederlandse pers (vergeleken met de Britse en Italiaanse pers)', *Tijdschrift voor sociologie*, 34, 2002, nr. 3-4, p. 403-439. www.sociologie.be/tijdschrift/jrg/pdf/TvS2002nr34art8.pdf

6 Lull & Hinerman, 'The search for scandal', p. 11.